

Ne moremo dvomiti o stalni kontinuiteti imena *Slověninъ*, *Slověne* na slovenskih tleh. Zaslužiło bi pa, da bi ga skupaj do zadnjih podrobnosti obdelali jezikoslovci slavisti, romanisti in germanisti, onomastiki, geografi, zgodovinarji in etnografi, do zadnjih podrobnosti z vso problematiko, ki jo more zajeti znanstvena misel pri analizi drobcev v mozaiku preteklosti.

Stanko Janež

NEZNANA LEVČEVA OCENA IVANA CANKARJA

(v zvezi s Cankarjevo prošnjo za državno pisateljsko podporo)

V poglavju o Levčevem mentorstvu je morda najpomembnejši, a doslej neugotovljeni in prejkone neugotovljivi Levčev delež pri utemeljitelju slovenske moderne — *Ivanu Cankarju*, delež, ki ga ima Levec kot njegov učitelj slovenskega jezika, kot njegov podpornik, najprej kot profesor dijaka Cankarja na ljubljanski realki, potem pa kot podpornik Ivana Cankarja — literarnega ustvarjalca. Pri tej trditvi se opiramo zlasti na Cankarjevo izjavo, ki jo je dal bratrancu Izidorju Cankarju za knjigo *Obiski*. Ko je Ivan Cankar v *Obiskih* leta 1910 odgovarjal Izidorju na vprašanja, kaj je bral v dijaških letih, navaja od domačih pisateljev Janeza Trdino, od svetovnih pa Shakespeara, Molièra, Homerja, Sofokleja, Evripida, Horaca, Maeterlincka, Verlaina, Baudelaira, Gogolja, Dostojevskega, nato pa značilno dodaja: »*Moj najboljši učitelj, ki sem mu veliko hvaležnosti dolžan, pa je bil Levec.*«

Če torej Cankar sam postavlja Levca na prvo mesto svojih učiteljev, je upravičeno vprašanje, kaj je tisto veliko, za kar mu je dolžan hvaležnost. Odgovor na to vprašanje nam je lahko celotna Levčeva osebnost, njegova osebnost kot učitelj — vzgojitelj, kot literarni kritik in teoretik, kot literarni zgodovinar. Iz Cankarjevih pisem Levcu, ki nam govore o njuni literarni zvezi, lahko razberemo, da je šlo Cankarju pri teh pismih le za prošnje glede izplačevanja honorarja pri Slovenski Matici, za katere je bil zmerom v stiski, Levec pa je bil tisti, ki mu je s honorarji širokogrudno pomagal.

Levec je bil Cankarjev učitelj slovenščine na realki od četrtega do sedmega razreda, vendar je dijak Cankar prejkone vzbujal njegovo pozornost že prej. Kot šestošolec je Cankar napisal domačo nalogo o Ivanu Kacijanarju v verzih kot balado. Levec je poskrbel, da je bila pesem natisnjena na naslovni strani novembrske številke Ljubljanskega Zvona 1893, in je za nagrado mlademu pesniku dal goldinar. Tako je mladega literata, ki je nanj prejkone vplival kot učitelj s svojimi književnimi idejami, kot »mož naprednih, čisto estetičnih idej«, s svojo duhovno kulturo kot eden naših najuglednejših literarnih teoretikov, kritikov in literarnih zgodovinarjev, kot urednik zbranih del slovenskih pisateljev uvedel v vodilno slovensko literarno revijo. Kot učitelj ga je seznanjal posebej s poetiko, ki jo je v 5. in 6. razredu realke 1892/4 učil po svoji rokopisni knjigi. Cankarja je opozarjal na dela evropske in svetovne literature in v Levčevi šoli je prejkone Cankar našel spodbudo za živahnejšo literarno dejavnost, za kritiko in polemiko.

Na Cankarjevo prošnjo je Levec posredoval pri Bambergu, da mu je založil pesniško zbirko *Erotiko* (1899), kot urednik Knezove knjižnice in predsed-

nik Slovenske Matice pa mu je priobčeval — naj navedemo najpomembnejše — novele in povesti: Popotovanje Nikolaja Nikiča (1900), Tujci (1901), Na klancu (1902), Življenje in smrt Petra Novljana (1903), Križ na gori (1904), Potepuh Marko in Kralj Matjaž (1905), Martin Kačur (1906), vse to, dokler je bil Levec predsednik Slovenske Matice. Pozneje, ko je bila Slovenska Matica pod Ilešičevim predsedništvom, je v Knezovi knjižnici Cankar objavil samo novelo Novo življenje (1908).

Pri Slovenski Matici objavljene Cankarjeve povesti Na klancu, Križ na gori in Martin Kačur sodijo po jasni umetniški zgradbi, globini misli, obdelavi slovenskega družbenega življenja in umetniški izrazni moči nedvomno med tista slovenska pripovedna dela, ki ne bodo obledela.

Dokler je bil Levec pri Slovenski Matici, to je do leta 1907, sta imela Cankar in Meško v njem svojega podpornika, ki je branil njuno delo pred moralističnimi, konservativnimi »superkritičnimi« odborniki. Če Levec moderne ni sprejemal brez pridržka, kritično sodil o Cankarjevi prozi, da je pesimistična in včasih nejasna, je tako sodil kot predstavnik realistične šole, vedel pa je pravilno vrednotiti Cankarjev bleščeči, »očarljivi« literarni slog. Cankar pri Levcu ni iskal literarnih nasvetov ali od njega želel, da mu popravlja literarna dela, kakor je za literarne nasvete prosil Levca in se mu za popravke zahvaljeval Meško; bil je že zgodaj dograjena, samozavestna pisateljska osebnost, ki je o družbenih, umetnostnih in literarnih vprašanjih imel izoblikovana spoznanja. Levec mu je priznaval, da je mojster literarnega izraza.

Za razmerje med Levcem in Cankarjem je kaj značilno in pomembno, da to razmerje ni bilo pokroviteljsko, marveč prijateljsko. Cankar je zahajal k Levčevim kot prijatelj domačega sina Vladimira, a tedaj, ko so slovenski meščanski nacionalisti zaradi Proftove zadeve napadali Levca, ko je list Notranjec klical, da je treba Levca kot »izdajalca slovenskega naroda« vreči na smetišče, s tem pa Levcu prizadejal krivico, ki je Levca mučila do smrti, je isti Levec prav tedaj, ko je Cankar na listi socialdemokratske stranke kandidiral za poslanca v državni avstrijski zbor, spodbudil Cankarja, da je zaprosil za državno pisateljsko podporo in jo tudi dobil po Levčevem priporočilu in predlogu.

Levčeva ocena Cankarjevega dela v spremnem poročilu k Cankarjevi prošnji, potem ko je le-ta šla skozi policijske urade na Dunaju in v Ljubljani, je bila pogumno dejanje, ki nam z modro in pretehtano presojo slovenskega ali boljše kranjskega družbenega življenja in okolja, ki je vedelo biti krivično tako pisatelju Cankarju kakor deželnemu šolskemu nadzorniku Levcu, v pravi luči razodeva Levčevo veličino.

Naj podamo to znamenito, doslej neznano Levčevo oceno o Cankarju, napisano 4. junija 1907 kot uradno poročilo Levca — poročevalca pri deželni vladi na Kranjskem, v našem prevodu:

»Ivan Cankar zavzema kot dramatik, novelist in satirik med sodobnimi slovenskimi pisatelji odlično mesto.

Njegove tri drame Jakob Ruda, Kralj na Betajnovi in posebno Za narodov blagor so v Ljubljani igrali z največjim zasluženim uspehom.

Za vse tri drame je značilno ostro (tenkočutno: prečrtano) označevanje, duhovit dialog in odrezava domislica, a tudi natanko poznavanje dramske tehnike.

Ker se v teh dramah brezobzirno bičajo napake in pomanjkljivosti sodobne vladajoče slovenske družbe in so posamezni tipični predstavniki te družbe prav nič njim v korist prikazani s pravo, pravcato fotografsko natančnostjo, so te tri drame v literarni kritiki — glede na politično in socialno stališče recenzentov — našle različen sprejem in so izginile z odra, na katerem bodo nedvomno spet oživele v spremenjenih razmerah.

Kot pripovednik in novelist je Cankar priznan utemeljitelj in voditelj (slovenske) moderne.

Kot tak je čvrsta, samosvoja pisateljska osebnost, ki se ne naslanja na nikake predhodnike, marveč hodi svojo lastno izvirno pot.

(Po bleščečem slogu je nedosegljiv. Prečrtano: S. J.).

Od shematskih realistov in veristov se loči po tem, da se ne zadovoljuje s površnim zunanjim opisovanjem in vidnimi efekti, marveč prodira v globino človeške duše, ljudi razčlenjuje, (junake dušeslovno: prečrtano) dogajanje dušeslovno utemeljuje, značaje tenkočutno cizelira, v socialnih razmerah išče skrite vzroke in nagibe, ki jih z odličnimi umetniškimi sredstvi odkriva, družji v pretresljivo podobo in v hitrem tempu dovede do neizprosnega logičnega konca.

Okolje, ki se v njem gibljejo njegove postave, je umetniška bohema, so sodobne socialne razmere na Kranjskem. V svojih pripovedih za predmet opisovanja posebno rad izbira socialno revščino delavca in malega obrtnika, idealnega izgubljenega študenta, umetnika in ljudskošolskega učitelja, ti so zavoljo tega, ker jim za praktične življenjske cilje nedostaja razumevanja, zapostavljeni in jih naduta in plehka družba odriva, zato v naglem boju za obstanek izgubljajo svoje ideale in oporo ter bedno propadajo.

Kritika je zategadelj očitala pisatelju, da ne pozna nikakih idealnih ljudi in da upodablja samo potepuhe (vagabunde). Na to je Cankar po pravici odgovoril, da si ljudi in razmer ne izmišlja, marveč da jih upodablja prav take, kakršne pozna in kakršni so v resnici. Po tankočutni opazovalni nadarjenosti, po ostrem označevanju nastopajočih oseb, po posrečenem, jedrnatem opisovanju kraja in razmer nedvomno prekaša vse sodobne slovenske pisatelje. Njegova oblikovalna moč je velika, izražanje v velikih stavkih brez graje, blagoglasnost njegovega lahko tekočega jezika očarljiva. Kar piše in upodablja, so resnični ljudje s toplo opisanim življenjem, prikazani resnično v izvirni umetniški obliki.

Cankar je izredno plodovit pisatelj.

V razdobju desetih let je priobčil 14 samostojnih del in razen tega s prispevki zalagal vse slovenske revije.

Njegove najboljše stvaritve so povesti Na klanecu — Križ na gori in Martin Kačur. Vse tri je v zadnjih letih izdala Slovenska Matica. V prvi povesti upodablja (na pretresljiv način: prečrtano, S. J.) revščino revnih prebivalcev vasi Klanec v nasprotju z dejanjem in nehanjem dobro situiranih prebivalcev bližnjega trga. Povest je predvsem avtobiografija pisatelja in družine, iz katere izhaja. Treba je — če razmere poznamo natančneje — samo zamenjati Klanec s Hribom, trg z Vrhniko in junaka povesti z imenom Mihov s pisateljevim očetom — revnim krojaškim mojstrom na Vrhniku in pred seboj imamo spretno prikrito resničnost. V ljubezenski zgodbi Križ na gori slika nežno razmerje med mladim, kvišku strmečim slikarjem in nedolžno, lepo in prikupno cerkov-

nikovo hčerjo Hano, njegov trdi boj z zoprnostmi življenja in z družbo, ki je brez razumevanja za umetniška stremljenja.

Martin Kačur («življenjepis idealista») je presunljiva tragedija idealnega ljudskošolskega učitelja, ki je pregnan v Blatni dol in propade, a hkrati je tudi ostra kritika kranjskega učiteljstva in razmer, v kakršnih živi. (S plavim svinčnikom prečrtano: S. J.).

Cankarjevi satirični spisi so naperjeni proti obstoječim razmeram v slovenski umetnosti in literaturi. Če pisatelj tudi pretirava tu pa tam in je oseben, je treba njihovo tendenco, da biča široko se razmahujočo povprečnost in koterijo in da priznanje pribori dobremu, pohvaliti.

Cankar se je najprej poskusil z zvezkom pesmi Erotika, ki pa v нравstvenem pogledu ni brez ugovora. Celotno naklado je zategadelj pokupil visok cerkveni dostojanstvenik in jo s tem odtegnil prodaji. (Prečrtano z modrim svinčnikom: S. J.).

Že dlje časa pa so mu vsa takšna nagnjenja v spisih tuja in proizvodom njegovega peresa celó revije strogo katoliške smeri, kakor časopis Dom in svet, rade odpirajo svoje kulturne predale. Trda življenjska šola, ki jo je prestal pisatelj, ima v vseh njegovih spisih pomembno vlogo.

Zatorej mi bodi dovoljeno, da vržem majhen pogled na njegove življenjske razmere.

Cankar je bil sedem let moj učenec na državni višji realki v Ljubljani in lahko rečem iz lastnih opazanj, da je kot tak bil navezan samo na podporo dobrih ljudi in se je šolal v največjem pomanjkanju. V nižjih razredih je navzlic temu vsako leto bil najboljši učenec v razredu, nadarjen, priden, hitro je dojemal in bil živahen, prikupen, ljubljenec svojih učiteljev. V višjih razredih se je poprijel branja romanov in študija modernih jezikov ter je zanemarjal zaradi tega realistične stroke, tako da je opravil šibko maturo. Potem je odpotoval na Dunaj, da bi študiral moderno filologijo, a je kmalu opustil študij in se docela posvetil pisateljevanju.

Navzlic svoji izredni plodovitosti na tem področju doslej ni prišel na zeleno vejo, marveč prav do današnjega dne ostal ubog revež. Kot tak uživa usodo vseh slovenskih pisateljev, ki so navezani samo na zaslužek svojega peresa.

Ljubljana, 4. junija 1907.

Franc Levce.«

Levec je napisal svoj referat, potem ko mu je Cankar v pismu z dne 28. maja 1907 ponudil Kristanov referat o svojem delu, češ: »Meni se zdi, da se Kristan, ki pozna vsa moja dela, v nobeni važni stvari ni zmotil.«

Policijski referent, ki je k Cankarjevi prošnji moral pripisati svoje ugotovitve, je ob robu Levčevega poročila pripisal pripombo. Le-ta pravi, da je Cankar pri zadnjih državnozbornih volitvah nastopil kot socialdemokratski volilni kandidat, ne da bi se pri tej priložnosti omadeževal na kak prononsiran način.

Pol leta kasneje je bila Cankarju na Dunaju izročena državna pisateljska podpora v znesku 400 kron. Pisatelj je na način, ki je bil za njega kaj značilen, dogodek proslavil s prijatelji v neki dunajski predmestni krčmi, a slovenskega referenta v dunajskem ministrstvu dr. Frana Skaberneta, ki se je potrudil, da je Cankar brez kakih večjih formalnosti dobil to vsoto denarja v celoti, in na pro-

slavo prišel kot gost, sprejel s prav cankarjanskim humorjem: »To je tisti mandarin, ki mi je izplačal štipendijo!«

Zgodilo se je prvič v slovenski kulturni zgodovini, da se je Slovenec, ki je kot deželni šolski nadzornik bil pač visok državni funkcionar v avstrijski prosvetni administraciji in moral od domačih poniglih osebnih nasprotnikov zato poslušati očitke, da je »vladni podrepnik«, s svojo odločujočo besedo drznil avstrijski vladi na Dunaju priporočiti in predlagati, naj državno pisateljsko nagrado podeli pisatelju, ki je mesec dni prej kot predstavnik slovenskega proletariata »pri zadnjih državnozborskih volitvah« nastopil kot socialnodemokratski volilni kandidat. Levec je bil tisti, ki je v nemškem poročilu osveščeno poudarjal resnico o Cankarjevem umetništvu, ko v njem hvali tendenco njegovih satiričnih spisov.

* Po Levčevem referatu je Cankarja ocenil in vladi priporočil univ. prof. Vatroslav Jagić.

Cankar se je pozneje večkrat kar najugodnejše izražal o svojem učitelju Levcu. Ob Levčevi smrti je Ljubljanski Zvon celo najavil Cankarjev nekrolog, ki pa ni izšel, bodisi da ga Cankar ni napisal, kakor je nameraval, ali pa je bilo krivo kaj drugega.

Igor Gedrih

OB JARČEVEM PESNIŠKEM PRVENCU

Jarčev pesniški prvenec »Človek in noč« (1927) daje svojevrsten in pomemben delež slovenskemu ekspresionizmu, ki je životvorno uveljavil novo literarno smer v dvajsetih letih. Kot kozmični ekspresionist je Miran Jarc s to zbirko miselno izživel svojo fazo ekspresionizma, toda slogovno izrazno se mu kažejo pesniške sledi še v naslednji zbirki (»Novembrske pesmi« 1936.), čeprav je tu odrazil bistveno nove miselne komponente, ki imajo središče v socialni motiviki. Ob zbirki »Človek in noč« se pojavlja vrsta vprašanj teoretične in praktične narave, čeravno je že dokaj utrjeno mnenje, da je Jarčev pesniški ekspresionizem začel dobivati motivne, miselne in slogovne poteze, ki kažejo na formiranje samosvoje pesniške osebnosti, že od 1918. dalje, ko Jarc prične objavljati v Ljubljanskem zvonu ter se več ali manj zaključiti z letom 1927, ko končno izide zbirka.

Že pred izidom zbirke »Človek in noč« je pesnik odrazil miselno valovanje — o tem pričajo nekatera pisma —, ki govore o novem družbenem interesnem področju kar je pesniško oblikoval kasneje, kot lahko razberemo iz pesmi po revijah ali v »Novembrskih pesmih«. Zagotovo pa je izid zbirke »Človek in noč« zakasnel pojav v razvoju Jarčeve pesniške poti, kar je Miran Jarc težko občutil.

Za Jarčevo neustaljeno, vedno valujočo naturo je svojsko dvoje: da v teh letih, in bržčas tudi kasneje ne, ni dokončno osvojil nekih ustaljenih idejnih nazorov — neredko naletimo na protislovja — vendar lahko govorimo o neki osrednji valujoči miselni črti, zlasti v kasnejših letih. In da je svoja spoznavanja, miselne metamorfoze realiziral precej kasneje predvsem v pesništvu kot njegovem osnovnem izraznem sredstvu. Svoje antiartistično razpoloženje in novo interesno področje zanimanja izpričuje pismo Božidarju Jakcu iz leta 1925: »Evrope ne bodo rešili pevci-kričači, ne Beethovni, ne Nietscheji (ti že celo ne), ne tragedi, ampak delovne roke ponižnih trpečih bratov in sester, mater in očetov.« Spričo takih in podobnih ugotovitev smemo govoriti o določenem premiku